

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

Arqunun (Ərgün) vəfatından sonra tatarlar və Azərbaycan türkləri iki firqəyə ayrıldı: biri Bağdaddan xanın əqrabası olan Baydu xanı, digəri Anadolu diyarından qardaşı Keyxatu xanı dəvət elədilər. Keyxatu daha əvvəl tərpendi və hökuməti əlinə aldı.

Keyxatu xan Azərbaycanın Elxanlı İmperatorluğunun V-ci Elxanı idi. Hakimiyyət illəri 23 iyul 1291-24 mart 1295-ci illərdi. Arqun xanın qardaşı və sələfi olaraq taxta çıxmışdı.

Keyxatu xan 1259-cü ildə Abaqa xanla Nukdan Xatunun ailəsində doğulmuşdur. Anası olan Nukdan Xatun Tatar idi. Keyxatu xan Əhməd Təkudar xanın hakimiyyəti dövründə Suriyanın şimalını Hələb şəhəri ilə birgə idarə etmiş və 1284-cü ildə Anadolu valisi Qonqurtayın edam edilməsindən sonra qardaşı olan Arqunun yanına, yəni Xorasana qaçmışdır. O, 1284-cü ilin iyununda Arqun tərəfindən Təkudar Oğula sülh qanşılığı girov kimi verilmiş və ogey anası Today Xatunun ordasına qatılmışdır. Arqunun taxta çıxmasından sonra Keyxatu əmisi Hulaçu ilə birlikdə Anadolu canişini təyin edilmişdir.

Anadoluda canişinliyi

1277-ci ildə Elxanlılar Anadolunun idarəsini fələn əllərinə aldıqdan sonra bu ölkədə xeyli əsgər saxlanmışdı. Bu qüvvəyə mərkəzdən təyin edilən bir əmir komandanlıq edirdi. İkinci böyük Elxanlı ordusu isə mərkəzi Mosul olan Diyarbakır vilayətində olurdu.

Anadoluya işğal qüvvələri kimi göndərilmiş elxanlı ordusu başlıca olaraq Tokat, Amasya, Çorum, Kırşehir, Kayseri və Sivas ətrafında yaşayırdılar. Anadoluda onlara ümumiyyətlə "tatar" deyilirdi.

Anadoluda Ərzincanda Elxanlı Dövləti canişini olan Keyxatu 1286-cı ildə Hulaçunun geriyyə çağırılmasından sonra o, Anadolunu tək idarə etməyə başlamışdır. Keyxatu Qutluqxanlı sülaləsindən olan Padşah Xatunla ailə qumuşdur. O, həmçinin Anadolu Səlcuqlarının hökmdarı II Məsuda türkmən bəyliklərinə qarşı yürüşlərdə dəstək vermişdir. Keyxatu 16 yanvar 1287-ci ildə Karamanoğullarının paytaxtlarını ələ keçirmiş və yandırmışdır. Keyxatunun Anadoludakı canişinliyi Samaqanın 1289-1290-cı illərdəki canişinliyinə görə qısamüddətli fəsilə vermişdir. O, əvvəlki vəzifəsinə 1290-cı ilin 15 oktyabrında Samaqanın Tokatda korupsiya və yantmaz idarəçiliyinə görə həbs edilib mərkəzə göndərilməsindən sonra yenidən başlamışdır.

Hakimiyyəti

Keyxatu xan Arqun xanın ölüm xəbərini Antalya yaxınlığındakı qışlaqda olarkən Arqun ağasının oğlu və Hülakü xanın kürəkəni Lazgi Küregəndən eşitdi. Boş qalmış taxt uğrunda onun əsas rəqibləri Arqun xanın oğlu Qazan xan və əmisinin oğlu Baydu idi. Keyxatu Anadoludan sürətlə hərəkət edərək 1291-ci ildə hökuməti əlinə aldı. Hökuməti ələ aldıqdan sonra arvadı Padşah Xatuna 1292-ci ilin oktyabrında Kirmani ələ keçirməsinə şərait yaratdı. 18 noyabr 1292-ci ildə öz qaynatası Ağ Buğa Cəlairini özünə baş komandan təyin etdirirdi. Şiktur və Toğaçar ona təbə etdirildi.

Onun hakimiyyəti dövründə Arqun xanın zamanında Xubilaydan

özünə arvad olması üçün göndərdiyi Kökçin Elxanlılar dövlətinə gəldi. Keyxatu xan qərar verdi ki, Kökçin şahzadə Qazanla evlənməlidir.

Keyxatu şəraba və qadınlara olan ifrat düşkünlüyünə, qadınlara və cinsi əlaqəyə yanaşmasına görə məşhur əxlaqsız olmuşdur. Eyni zamanda o, bütün dinlərə tolerant yanaşması və bütün dinlərdən olan qadınları sevməsi ilə tanınmışdı.

Əfrasiyabın üsyanı

Hazaraspid hökmdarı I Əfrasiyab 1291-ci ildə Arqunun ölümündən yararlanaraq öz hakimiyyətini İsfahana qədər yaymaq istədi. Keyxatunun cavabı sərt oldu. O, özünün

keçmiş tərəfdarlarını cəzalandırmaq üçün Göktay və Giray noyonlarını göndərdi. Bundan istifadə edən Əşrəfoğulları və Karamanoğulları yəni Konyanı mühasirəyə aldılar. Lakin Kipri II Henrinin Alanya şəhərini 15 gəmi ilə mühasirəyə almasından sonra mühasirəni dayandırmaya məcbur oldular. Keyxatu sürətlə irəliləyərək Dənizlini ələ keçirdi və şəhər 3 gün yağmalandı. Məsud da həmçinin Qılınc Arslanla müharibəyə getdi. Keyxatu Məsudun yardımına 3 min döyüşçü və Göktay, Gəray və Anıt adlı sərkərdələrini göndərdi. Gəray və Yaman Candar Məsud döyüşlər zamanı əsir düşməkdən xilas etdilər. Keyxatu tərəfindən keçmiş Çobani mülkü olan Kastamonu şəhəri Yaman Candara verildi. Bu torpaq verilməsi xidmət qarşılığında verilən iqtaya əsaslanmaqda

Elxanlı Dövlətinin kağız pulu çav adlanırdı. Çav-cinca pul deməkdir. Elxanlı çavının surəti-şəkli kvadrat və üçbucaq olub, hər iki tərəflərində kəlməyi-şahadəti yazılmış idi. Altda "İrməci" yazılırdı ki, çinca padşah deməkdir və ortasında dairə içərisində yanm dirhəmdən on dirhəmə qədər olan cavların qiymətərinə göstəran yazlar var idi. Tarixi 1294-cü il olan və cavlar hər kim qəbul etməzsə, təcəzziyə ediləcəyi qismən ərəbcə və qismən də uyğur dilində yazılırdı.

Gümüş vərəqələr-"çavlar"-o zaman dirhəm və dinarı əvəz edən kağız paralar idi ki, Elxanlı Azərbaycan İmperatorluğunda onun istifadəsi məcburi idi. Lakin sikkələrin yoxluğu tatarları və Azərbaycan türklərini kağız pul istifadəsinə məcbur etmişdi. Və ibn əl-Ümeyya adında biri-

Serab şəhərində onu elxan elan etdilər.

21 mart 1295-ci ildə Keyxatu xanın tökülməməsi üçün Baydu xan tərəfindən kamanla boğdurularaq öldürüldü.

Ailəsi

Keyxatu xanın müxtəlif tayfalarından olan çoxlu arvadı olmuşdu:

1. Ayşe Xatun
2. Ulu Qutluq Xatun
3. El Qutluq Xatun
4. Ara Qutluq Xatun
5. Dondi Xatun.
6. Alafranq
7. Qutluq Malik Xatun
8. Eltuzmuş Xatun
9. Padişah Xatun
10. Nani Aqatı Xatun
11. Esan Xatun
12. Uruk Xatun
13. Buruk Xatun

Keyxatu xanın sayları bilinməyən çoxlu xanımı olmuşdu. Hər tayfadan, xalqdan, dindən olduğu üçün bütün dinləri ürkədən sevmişdi.

Keyxatu və Baydu xanın Azərbaycanda padşahlıq dövrü

şəxsi keşikçilərinin rəhbəri Tuladayı Luristanı yağmalamaq üçün göndərdi. Yağmanın səbəbi isə bu bölgənin I Əfrasiyaba təbə olması idi. Bu zaman Keyxatunun arvadlarından Padişah və Uruk Xatunlar I Əfrasiyabın bağışlanması üçün xahiş etdilər. Bundan sonra Keyxatunun qərarı ilə I Əfrasiyab Luristan hakimi vəzifəsində qalmağa davam etsə də, qardaşı Əhməd Elxanlı sarayında əsir və girov saxlanıldı.

Keyxatunun Anadoluda yürüşləri

Keyxatu 1291-ci ilin 31 avqustunda 20 minlik ordu ilə Anadolu ərazisində hərbi yürüşə başladı. Yürüşün məqsədi Konyanı mühasirəyə alan Karamanoğullarını cəzalandırmaq idi. Konyanın II Məsudun qardaşı və Sahib Ataoğulları tərəfindən gücləndirilməsinə baxmayaraq, Karamanoğulları Keyxatunun Kayseriyə qədər gəlməsinə qədər şəhərin mühasirəsinə dayandırmadılar. Keyxatu ordusunu iki yerə parçaladı və bir hissəsini Məntəşəyə göndərib, digər hissəsi ilə Karamanoğullarının paytaxtı Ereğliyə yürüşə başladı. Onun növbəti hədəfi Əşrəfoğulları bəyliyi idi. Burada o, 7 min qadın və uşağı qul edərək Konyaya göndərmişdi. Kayseriyə qayıtdıqdan sonra Səlcuqlu ordularının müşayəti ilə IV-Kılıç Arslanın Şimali Anadoludakı

idi. Keyxatu xan Anadoludakı hərbi yürüşlərinə 11 ay sərf etdikdən sonra 1292-ci ilin iyun ayında geri döndü.

Kağız pulun-Çavın tədaviyə buraxılması

1294-cü ildə Keyxatu xəzinəni yenidən doldurmaq qərarına gəldi, çünki yayılmış mal-qara vəbasına görə xəzinə boşaldılmışdı. Buna cavab olaraq, baş vəzir Səad əl-Din Zəncani həll yolu kimi Böyük Xaqanın (Çində) da istifadə edilən çav adlandırılan kağız pulların tədaviyə buraxılmasını təklif etdi. Keyxatu bunu qəbul etdi və Böyük Xaqan Xubilayın Təbrizdəki elçisi olan Boladı yanına çağırtdı. Bolad sistem necə işlədiyini izah etdikdən sonra Keyxatu Xubilay xanın əskinaslarını yaxından təqlid edən əskinaslar çap etdirdi ki, onları üzünə həтта Çin sözləri də çap olundu. Bu pulların ilk dövrü 12 sentyabr 1294-cü ildə Təbrizdə başladı. Azərbaycan tarixində ilk dəfə kağız pullar çap edildi. Keyxatu bu pullardan istifadə etməkdən imtina edən hər kəsin edam edilməsini əmr etmişdi. Keyxatunun buddist laması ona Tibet dilində Qiymətli Almas mənasını verən Riçindorj adını vermişdir. Bu ad sonradan Keyxatu dövründə tədaviyə buraxılan çavlarda qeyd edilmişdi.

sinin təşkilatçılığı və rəhbərliyi daxilində Keyxatu "çav"ların istehsalını təşkil etdi və ticarət üçün xaricə gedəcək adamlara xəzinədən "çav" müqabilində gümüş və altın verilir idi. Lakin neticəsi çox fəna oldu. Təbrizdə ticarət durdu, dükənlər qapandı, karvanlar əşya götürüb getirməz oldular. Nəhayət, Keyxatu özü "çav"ları qaldırmağa məcbur oldu. O zamanın çav barədə şəirindən:

Əgər cahanda çavlar rəvan olsa, Məmləkətin rəvnəqi əbədi olar.

Baydunun üsyanı

Keyxatu sərxoş ikən özünün qulluqçularından birinə Baydunu vurmağı əmr edərək onu təhqir etmişdi. Bu Baydunun ondan narazılığının böyüməsinə səbəb oldu.

İxtilal-Keyxatu ilə Baydu və tərəfdarları arasında taxt üstə mübarizə zühur etdi. Baydu Bağdad əmirlərinin yardımını ələ qüvvələr toplayıb Azərbaycana girdi. Dərhal Keyxatu Baydu ilə yaxşı münasibəti olan Xuncibala adlı sərkərdəsi ilə Quşçisin, Aydacisni və sair əlaqədar olanları həbs etdirdi, özü də ordusu ilə Baydu üzünə yürüdü. Muğanda baş verən müharibədə Keyxatunun ordusu məğlub oldu, özü də fərar elədi. Sonra onu tutdular və tərəfdarları ilə birlikdə qətl elədilər. Bunun üzərinə Baydunun istiqbalına çıxdılar və

Baydu xan

Baydu Elxanlılar Dövlətinin VI Elxanı kimi taxta çıxmışdı. Hakimiyyət dövrü qısa olmuşdu 24 mart 1295-4 oktyabr 1295.

Baydu xan 1260-cı ildə doğulmuşdu. Atası Hülakü xanın beşinci oğlu Tarağay idi. 1284-cü ildə Bağdad və Diyarbakır valisi idi. 1294-cü ildə kağız pul olan çavın uğursuzluğu və Keyxatu xan tərəfindən təhqir olunması ona üsyan bəhanə yaratmışdı. Əmir Tiğaçanın əli ilə taxta gələn Baydu Qazan xanın etirazları ilə rastlaşdı. Lakin yeni elxanın ömrü uzun sürmədi. Həmin ildə Xorasana tərəfindən əmisi Keyxatunun qatildən çox kədərənən və intiqam almağa qərar verən Qazan xan özünün "qərvanası" ordusu ilə Azərbaycana yürüdü və elxanlıq iddiası ilə qiyam etdi. Qazan xanın ordusunda Qütlüq şah, Novruz xan adında o zamanın məşhur sərkərdələri var idi. Edilən savaşlarda Baydu xanın komandanlarından Tiğaçar da Qazan xana birləşdiyindən başında olan qüvvələri tamamilə dağıldı və özü də Naxçıvana fərar elədi. Lakin burada öz məyyəti onu həbs edib Qazan xana təslim elədi. Tərəfdarları Doğa, Eldar və sairələr də bir-bir tutulub qətl edildilər. Qazan beləcə Elxanlı Azərbaycan hökumətini əlinə aldı. Baydu 1295-ci il 4 oktyabrda ələ keçirilərək edam edildi.